

INSCRIPTIA GREACA DE LA DRAGOMIRNA*

Victor COJOCARU

Manibus D. M. Pippidi

Cuvinte cheie: *Decretul onorific pentru Epicrates, Byzantion, biserica mănăstirii Dragomirna, inscripțiile de la Histria, locul de proveniență al decretului, Olbia.*

Schlüsselwörter: *Ehrenbeschluss für Epikrates, Byzantion, Klosterkirche von Dragomirna, Inschriften Histrias, Herkunftsort des Beschlusses, Olbia.*

Zusammenfassung: *Bereits 1885 wurde der Ehrenbeschluss für Epikrates, Sohn des Nikobulos, aus Byzantion, der im Narthex der Klosterkirche von Dragomirna in der Nordmoldau als Grabesdeckplatte verbaut und dort belassen worden war, zum ersten Mal veröffentlicht. Zwei Jahre später wurde dank eines Beitrages von Gr. Tocilescu die Aufmerksamkeit der Wissenschaftler auf dieses Dokument gerichtet. Zahlreiche Forscher beschäftigte im Folgenden besonders das Problem des Herkunftsortes der Inschrift, die nacheinander Kallatis, Apollonia, Tyras, Olbia, Tomis, Histria und sogar einigen kleinasiatischen Poleis wie Nikomedeia oder Herakleia Pontike zugeschrieben wurde. Berücksichtigt man die Tatsache, dass unser Dokument in das Corpus der Inschriften Histrias (ISM I 65) mit unsicherer Begründung aufgenommen und seine histrianische Herkunft von einigen Fachleuten außerdem bestritten wurde, erscheint eine neue Untersuchung völlig gerechtfertigt. Zwar fehlen noch direkte entscheidende Hinweise zu einer unumstrittenen Lösung, doch stützt sich meine Analyse im Unterschied zu früheren Forschern auf eine komplexere Fragestellung, was die Formulierung einer glaubwürdigeren Vermutung bezüglich der Wahlheimat des Epikrates gestatten könnte.*

* Studiu realizat în cadrul stagiului de cercetare ca bursier al fundației Alexander von Humboldt, la Universitatea din Trier, sub îndrumarea prof. dr. Heinz Heinen. Pentru o variantă anterioară, vezi V. Cojocaru, *Noch einmal zur Herkunft des Ehrenbeschlusses für Epikrates, Sohn des Nikobulos* (Syll.³ 707 = ISM I 65), în *Acta Musei Varnaensis* 8 (sub tipar). Textul în limba română a fost prezentat, mai întâi, sub forma unei comunicări, pe data de 26 februarie 2010, într-o ședință organizată sub egida Centrului de Studii Clasice și Creștine al Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, în colaborare cu Institutul de Arheologie și Societatea de Studii Clasice. Mulțumim tuturor celor care au participat la discuția prilejuită de comunicare. O recunoștință aparte datorăm colegelor dr. Mădălina Dana (Paris) și dr. Ligia Ruscu (Cluj-Napoca) pentru lecturarea atentă a manuscrisului și pentru sugestiile utile.

Im Rahmen des Beitrages ist die Argumentierung nach folgende Schema bebaut: 1. Einleitung, 2. Gliederung der Inschrift, 3. Vokabular und Phraseologie der Inschrift, 4. Innere Organisation der Stadt, in deren Diensten Epikrates stand, 5. Ὀλατικὸς πόλεμος, 6. Onomastisches, 7. Sarmatische Zeichen, 8. Pierres errantes: Auf dem Weg nach Dragomirna, 9. Schlussfolgerung. So bekommt, auf die Basis einer viel breiteren Dokumentierung, mehr Überzeugungskraft eine frühere Hypothese, die zum ersten Mal (vor fast hundert Jahren) von Otto Fiebiger geäußert wurde. Mögen epigraphische oder archivalische Forschungen eines Tages neue Argumente für unsere Diskussion bringen. Bis dahin steht aber am Ende meiner Untersuchung die nordwestpontische Stadt Olbia als wahrscheinlichster Herkunftsort des Ehrenbeschlusses für Epikrates, Sohn des Nikobulos, aus Byzantion, fest.

1. Introducere

În 1885, în ziarul *Ἑσπερος* din Leipzig, vedea lumina tiparului o inscripție din Bucovina în greaca veche....¹ Documentul avea să fie introdus în circuitul științific doi ani mai târziu de către întemeietorul școlii române de epigrafie Grigore Tocilescu². Era vorba despre un decret de proxenie pentru arhitectul Epicrates, fiul lui Nicoboulos, din Byzantion. Lespidea de marmoră, încastrată între dalele pardoselii din pridvorul bisericii mari a mănăstirii Dragomirna, ar fi putut fi adusă de la Suceava, unde ar fi putut ajunge încă sub domnia lui Alexandru cel Bun, odată cu moaștele Sf. Ioan de la Cetatea Albă. Cu aceeași marjă de probabilitate, ne putem gândi și la o dată mai târzie, ținând cont de contactele cu Mangopul și Crimeea genoveză de pe timpul lui Ștefan cel Mare sau de relațiile întreținute de negustorii suceveni cu orașele de la nordul Mării Negre, între care se număra și Oceașul³.

Printre numeroasele „pietre răătăitoare”⁴, cea în discuție ocupă un loc aparte, atât datorită textului interesant pentru care a servit drept suport, cât și din cauza dezbaterii îndelungate întreținute de epigrafiști în legătură cu locul ei de proveniență. În contextul polemicii au fost invocate diferite argumente menite să pledeze în favoarea uneia sau alteia dintre cetățile pontice – de la Apollonia în sud-vest și până la Olbia în nord-est. La un moment dat, au fost menționate chiar și nume de orașe precum Heraclea Pontica și Nicomedia din Asia Mică. Deosebit de insistent s-a dovedit a fi savantul român D. M. Pippidi care, după cercetări preliminare privind originea decretului de la Dragomirna⁵, l-a inclus în corpul

¹ S. Kritikos [Kretikos], *Τὸ ἐν Βουκοβίνῃ ἀρχαίων ἐλληνικὸν ἐπίγραμμα*, în ziarul grecesc *Ἑσπερος*, Leipzig, 15/27 martie 1885, nr. 94, p. 340–342 (nouă inaccesibil, preluat după KOZAK 1903, p. 18, n. 1).

² TOCILESCU 1887, p. 19–70 (aici 66–69 [XXII. *Kloster Dragomirna*], nr. 141).

³ O discuție amănunțită a acestor ipoteze depășește scopul pe care ni l-am propus de această dată și ar putea constitui subiectul unei cercetări aparte. Pentru discuții și observații interesante mulțumim, și cu acest prilej, colegilor medievști prof. dr. Ioan Caproșu, prof. dr. Petronel Zahariuc, dr. Marius Constantin Chelcu, dr. Ludmila Bacumenco.

⁴ Problematica „pierres errantes” se leagă, mai cu seamă, de numele lui L. Robert. Vezi, de exemplu, ROBERT 1932, p. 199–203; 1939, p. 181–198; 1966, p. 5–39; 1973, p. 162–211.

⁵ PIPPIDI 1956, p. 63–75, fig. 33; 1962 (*Die Herkunft...*), p. 51–59 și pl. III; 1967, p. 117–119.

de inscripții al Histriei (ISM I 65). Dar proveniența histriană a documentului rămânea discutabilă, ceea ce ne-a și determinat să reluăm cercetarea, în speranța de a putea oferi o argumentație mai credibilă.

Complexitatea demersului este sporită de lipsa unui consens în ceea ce privește data inscripției. Dacă D. M. Pippidi opta pentru prima jumătate a secolului al III-lea⁶, alți cărturari (între care și epigrafiști de mare prestigiu) au propus o dată apropiată de sfârșitul secolului al II-lea⁷.

2. Structura inscripției (vezi textul grecesc și traducerea la sfârșit).

În căutarea orașului elenistic care l-a onorat pe Epicrates, predecesorii noștri au acordat o atenție sporită analizei interne a textului. Aceasta ne determină să reflectăm, mai întâi, asupra structurii documentului.

R. 1–2. Preambul simplu, păstrat fragmentar, al unui decret onorific probuleumatic, cu menționarea datei la care a fost votată hotărârea și a magistraților *σύνεδροι* ca persoane care au făcut propunerea⁸.

R. 3–24. Motivația.

R. 3–7. Eupolis, fiul lui Philomelos, trimis la Byzantion, cu înputernicirea de a aduce un arhitect, l-a angajat pe Epicrates.

R. 7–13. După sosirea sa, acesta nu numai că a săvârșit multe și în chip avantajos (pentru comunitate) în ceea ce privește lucrările concesionate, dar și s-a mulțumit cu lefurile stabilite de popor, ținând seama de împrejurările nefavorabile.

R. 13–17. Atunci când a fost anunțat războiul *olatic*, a luat măsurile impuse de împrejurări cu iscusință și zel.

R. 17–21. Mai apoi, pe când poporul trebuia să aleagă pentru doi ani magistrați (*ἐπιμεληταί*) care să aibă grijă de ziduri, fiind invitat (să candideze) de către *σύνεδροι*, Epicrates a condus lucrările cu folos.

R. 21–24. În timpul sejurului său, mulți ani la rând, a trăit fără prihană, arătându-se binevoitor și în toate celelalte privințe față de popor.

R. 24–43. Propunerea de onorare.

R. 24–28. Sfatul și poporul au găsit de cuviință ca Epicrates, fiul lui Nicoboulos, din Byzantion, să fie laudat pentru virtute și pentru sentimente de bunăvoință față de oraș.

R. 28–30. Să fie și încununat, cu o cunună de aur, la sărbătoarea Thargeliilor, în teatru.

R. 30–32. Să i se acorde grâne și leafă ca celui de al patrulea (*epimelet*?).

⁶ ISM I, p. 183. Aici și în continuare, în lipsa altei precizări, avem în vedere date a. Chr.

⁷ De exemplu, KEIL 1896, p. 472–476 (aici 473); PICK 1898, p. 145, n. 2; F. Hiller von Gaertringen (vezi Syll.³), 1917, p. 339; ROSTOVITZ 1989, p. 541 (cu n. 32 la p. 1128); MAIER 1959, p. 278. Mai recent, HELLMANN 1999, p. 81, acceptă ca dată secolul al III-lea, în general.

⁸ Cf. EHRHARDT 1988, p. 215: „Politische Körperschaften, die Synhedria hießen, kommen vor allem seit dem 4. Jh. v. Chr. vor; zwar handelt es sich meistens um Einrichtungen von Bünden, aber es hebt sich eine Gruppe heraus, in der Synhedroi im Sinne athenischer Syngrapheis als Kommission zur Ausarbeitung von Gesetzen und anderer Vorlagen seit frühhellenistischer Zeit anzutreffen sind. Kahrstedts Liste enthält Belege für Priene, Milet, Ephesos und Olbia”.

R. 32–36. Să aibă – el și urmașii lui – dreptul de proxenie (cu privilegiile adiacente).

R. 36–39. Hotărârea să fie scrisă pe o stelă de piatră, prin grija arhonților, și să fie pusă în sanctuarul lui Apollon.

R. 39–42. Cheltuiala necesară pentru lespede să fie suportată de οἰκονόμοι, din mijloacele aflate în administrarea lor.

R. 42–43. Epicrates să fie invitat și la un ospăț cuvenit oaspeților în sanctuarul lui Apollon.

3. *Lexicul și frazeologia inscripției.*

Primul care a atras atenția asupra particularităților de limbă ca o posibilă cale de rezolvare a problemei locului de proveniență al documentului a fost B. Keil.⁹ Cuvântul τελαμών/τελαμών (r. 40) în loc de στήλη, menționarea sărbătorii Thargeliilor și importanța deosebită acordată cultului lui Apollon, alături de termeni precum προσταχήν (r. 5) în loc de προσταγήν, συντ[ε]λέσασθαι (r. 8 și urm.), de la συντελεῖν în loc de ἐπιτελεῖν sau χειρίζειν (r. 41) în loc de διαχειρίζειν i-au permis autorului să se pronunțe în favoarea coloniei ioniene Apollonia Pontica¹⁰. Chiar dacă, doar pe baza acestor argumente, concluzia nu putea fi suficient de convingătoare, devenea clar că nu se mai poate discuta despre o cetate doriană, așa cum considerase anterior Gr. Tocilescu în virtutea faptului că magistrații σύνεδροι s-ar fi întâlnit doar la Callatis¹¹.

Aprofundarea discuției, în sensul invocat mai sus, se datorează lui O. Fiebiger.¹² Acesta a descoperit pentru unele cuvinte sau expresii din textul de la Dragomirna coincidențe sau forme apropiate în inscripții olbiene. De exemplu, παρὰ τὰς ἐγδόσεις (r. 9) corespunde lui παρὰ τὴν ἐγδοσιν dintr-o inscripție onorifică de la Olbia (IosPE I² 313), datată de către V. V. Latyšev [Latyshev] nu mai târziu de secolul III¹³ și de către Ju. G. Vinogradov în anii '20 ai secolului al IV-lea¹⁴. În expresia τοῖς τε καιροῖς συμπεριφερόμενος (r. 10–11), participiul prez. med.-pas. poate fi apropiat de participiul aor. pas. din sintagma συμπεριενεγχθεὶς δὲ τοῖς καιροῖς în decretul pentru Protogenes¹⁵. Ultimul, ca și hotărârea pentru Epicrates, conține unele variante koiné: ind. aor. med. συνετελέσατο¹⁶ (<συντελεῖν în loc de ἐπιτελεῖν), precum și part. aor. act. χειρίσας¹⁷ respectiv ind. prez. act. χειρίζουσιν (<χειρίζειν în loc de διαχειρίζειν).

Considerațiile lui O. Fiebiger au fost acceptate aproape unanim, între care și de unii savanți de talia lui F. Hiller von Gaertringen¹⁸ și

⁹ KEIL 1896.

¹⁰ *Ibidem*, p. 476.

¹¹ TOCILESCU 1887, p. 68–69.

¹² FIEBIGER 1911, p. 61–76 (aici 74–75).

¹³ IosPE I², p. 42: „Est decreti fragmentum tertio a. Chr. saeculo non recentioris”.

¹⁴ VINOGRADOV, KARYŠKOVSKIJ 1997, p. 276–322 (aici 282).

¹⁵ IosPE I² 32 A₃₁₋₃₂, 78–79; B₆₈₋₇₁.

¹⁶ IosPE I² 32 B₃₉₋₄₀.

¹⁷ IosPE I² 32 B₆₅, 72.

¹⁸ F. Hiller von Gaertringen (vezi Syll.³), 1917, p. 339: „Neque vero Apolloniam propter Apollinis cultum, neque Istropolim ... vel Tyram ..., sed Olbiam esse intellegendam argumentis non inanibus demonstrare conatus est Fieb[iger]”.

A. Wilhelm¹⁹. Opinii ulterioare ale lui V. Pârvan, conform cărora stela de la Dragomirna ar fi putut proveni de la Apollonia²⁰ sau Histria²¹, au rămas practic fără ecou. Abia S. Lambrino avea să redeschidă discuția, odată cu publicarea unui fragment de țiḡlă ștampilată de la Histria²². Dar asupra acestui moment vom reveni ceva mai jos. Deocamdată însă, se impune menționată și analiza internă a textului întreprinsă de către D. M. Pippidi care invocă similitudini între decretul pentru Epicrates și unele inscripții onorifice de la Histria²³. Fără a intra în detalii, remarcăm doar că toate particularitățile enumerate de savantul român sunt caracteristice și pentru epigrafiile olbiance²⁴. Totodată, în opinia noastră, astfel de expresii precum ἔφοδος ἐπὶ τῇμ βουλ[ῇν/καὶ] τὸν δῆμον (r. 35–36), αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις (r. 32) și καλέσαι [...] / [εἰς] τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (r. 42–44) nu pot fi argumente convingătoare, deoarece ele se întâlnesc în inscripții din diferite orașe pontice în epoca elenistică²⁵.

Ca o concluzie preliminară la cele discutate până acum, am putea menționa și aserțiunea lui Ju. G. Vinogradov, care considera că decretul de la Dragomirna, în ceea ce privește particularitățile morfologice și lexicale, nu-și găsește, deocamdată, paralele exacte în una sau alta dintre coloniile milesiene²⁶. Mai exact – am preciza noi – analogiile (atâtea câte există) nu permit limitarea cercetării la o singură cetate pontică. Iar observația epigrafistului moscovit referitoare la absența decretelor onorifice olbiene din prima jumătate a secolului al III-lea, spre deosebire de Histria²⁷, necesită, după părerea noastră, alte două precizări. În primul rând, noi cunoaștem cel puțin două inscripții onorifice de la Olbia, datate în perioada respectivă chiar de Ju. G. Vinogradov²⁸. Pe de altă parte, D. M. Pippidi regretă, la rându-i, lipsa inscripțiilor onorifice histriene databile în secolul al III-

¹⁹ A. Wilhelm, *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, Teil 6 (SB Wien. Bd. 183, 3), p. 39–44 (*Töpfer aus Athen in Ephesos*, aici p. 42).

²⁰ PÂRVAN 1923, p. 23–47 (aici 44, n. 6).

²¹ PÂRVAN 1925, p. 198–248 (aici 207, n. 10).

²² LAMBRINO 1950, p. 169–177; idem 1958, p. 379–390 (aici 388).

²³ PIPPIDI 1962 (*Die Herkunft...*), p. 55–56.

²⁴ Cf. PARŠIKOV 1965, p. 173–179.

²⁵ Doar câteva exemple: IGBulg I² 13 bis⁴⁻⁵ (Dionysopolis, sec. III): αὐτῶι καὶ ἐγγόνοις; IGBulg I² 37 bis¹⁴⁻¹⁵ (Odessos, sec. III–II): ἔφοδος ἐπὶ τῇμ / βουλῇν καὶ τὸν δῆμον; IGBulg I² 43³⁶⁻³⁷ (Odessos, a. 45/44–42): ἀναθεῖναι εἰς τὸ εἰργόν (sic) τοῦ Ἀπόλλωνος; IGBulg I² 307 bis²¹⁻²³ (Mesambria, sec. III): ἔφοδος / ἐπὶ τὰμ βουλὰν καὶ τὸν / δᾶμον; IosPE I² 21⁵ = NO 15⁵ (Olbia, prima jumătate a sec. III): αὐτῶι [κ]α[ι] [ι] ἐ[κ]γ[ό]ν[οις]; SEG 39, 702²⁸⁻²⁹ (Olbia, jumătatea sec. III): [... καλέσαι δὲ αὐτοὺς εἰς ἱερὸν ἐ]πὶ ξένια τὸν ἱερέα τοῦ Ἀπόλ[λωνος ...]; IosPE I² 27¹¹ (Olbia, a doua jumătate a sec. III): αὐτῶι καὶ ἐκγόνοις [...]; IVANTCHIK 2007, p. 99–110 (aici 100, r. 17 și urm.) (Olbia, a doua jumătate a sec. II – începutul sec. I): ἔ[φοδος ἐπὶ τὴν βουλῇν καὶ] / τὸν δῆμον πρῶτοις μετὰ τ[ῇ] ἱερᾷ [...].

²⁶ VINOGRADOV 1997 (*Der Pontos Euxeinos...*), p. 1–73 (aici 52, n. 224): „Der Gerechtigkeit wegen sei angemerkt, dass das Dokument eine Reihe lexischer und Formenelemente enthält, die bisher weder in der einen noch der anderen milesischen Kolonie genaue Parallelen finden“.

²⁷ *Ibidem*: „... im Unterschied zu Histria sind die olbischen Ehrendekrete der 1. Hälfte des 3. Jh. uns allerdings praktisch unbekannt“.

²⁸ IosPE I² 21 = NO 15; SEG 32, 758. O dată mai târzie decât anii '20 ai secolului IV ar fi de luat în considerație și pentru decretul în cinstea lui Kallinikos, fiul lui Euxenos (vezi, mai sus n. 14); cf. JAJLENKO 1985, p. 161–237 (aici 211).

lea, în general²⁹. Ca atare, ne întrebăm ce paralele paleografice i-au permis epigrafistului român să dateze decretul în cinstea lui Epicrates tocmai în prima jumătate a secolului al III-lea?

4. Organizarea internă a oraşului care l-a angajat pe Epicrates.

În încercarea de a stabili originea stelei de la Dragomirna, editorul corpusului de inscripţii histriene atrăgea atenţia şi asupra unor trăsături comune dintre administraţia *polis*-ului în al cărui serviciu s-a aflat Epicrates şi cea a oraşului de pe malul lacului Sinoe³⁰. Mai cu seamă, autorul insistă asupra menţionării magistraţilor ἄρχοντες (r. 38), σύνεδροι (r. 2, 20) şi οἰκονόμοι (r. 41), ca şi asupra datei de 10 a lunii ca zi de convocare a adunării poporului. Pentru problema discutată, nu lipsită de importanţă este şi încununarea arhitectului onorat, cu prilejul sărbătorii Θαργήλια, în teatru.

La un moment dat, D. M. Pippidi părea convins că în spaţiul pontic magistraţii financiari οἰκονόμοι ar fi cunoscuţi doar în cazul Histriei.³¹ Totuşi, G. Busolt observase cu mult înainte că în decretul pentru Protogenes ar fi vorba de un funcţionar public ἐπὶ [...] τῆς κοινῆς οἰκονομίας καὶ ταμειί/ας³². Într-o altă inscripţie onorifică olbiană, din secolul al II-lea (NO 365-6), – publicată, cei drept, ulterior momentului în care savantul român îşi exprima opinia – apare, reconstituit, [...] τὸ δὲ εἰς αὐτὸν] ἐσόμεν[ον ἀνάλωμα /⁵ δοῦναι τοὺς οἰκονόμ]ους [...] (NO 365-6). Şi pentru a nu lăsa loc unor dubii în sensul argumentaţiei noastre, facem trimitere la analogia clară dintr-o proxenie, datată în secolele III-II, de la Odessos: [...] τὸ δὲ ἀνάλωμα [...] δοῦναι τοὺς οἰκονόμους [...] ἐξ ὧν χεiriζουσιν³³.

Privitor la celelalte două funcţii, ἄρχοντες şi σύνεδροι sunt menţionaţi atât în epigrafia histriană, cât şi în cea olbiană. Ultimii apar la Olbia şi ca persoane care fac propunerea de cinstire, într-un decret de proxenie de la jumătatea secolului al III-lea (SEG 39, 702). Dar grija scrierii pe o lespede a hotărârii adunării poporului – judecând după informaţiile de care dispunem până în momentul de faţă³⁴ – este lăsată în seama arhonţilor doar în decretule din cetatea de pe malul Bugului³⁵.

Referitor la data de 10 a lunii, ca zi de întrunire a *demos*-ului, avem o singură analogie – în decretul pentru Aristagoras, fiul lui Apaturios, de la jumătatea

²⁹ PIPPIDI 1959, p. 119–134, (aici 119); PIPPIDI 1962 (*Histria und Kallatis...*), p. 11–34 (aici 11).

³⁰ PIPPIDI 1962 (*Die Herkunft...*), p. 56–58.

³¹ *Ibidem*, p. 58.

³² BUSOLT 1920, p. 484. Adaugă, EHRHARDT 1988, p. 218, cu n. 1366 la p. 525 şi n. 1376 la p. 527. Cf. interpretarea anterioară, mai amănunţită, a lui LATYŞEV 1887, p. 289–291.

³³ IGBulg I² 37 bis¹⁵⁻¹⁹. Inscriptia avea să fie citată, ulterior, şi de către D. M. Pippidi, vezi ISM I, p. 185.

³⁴ SEG 39, 702³⁰⁻³¹: ἀναγράψαι δὲ καὶ τὸ ψή/[φισμα εἰς τὴν στήλην λευκοῦ λίθου τέλεσι]ν ἀρχόντων; A. Ivantchik 2007, p. 100, r. 22–23: ἀναγραφῆναι τότε τὸ ψήφισμ[α ἐπιμεληθέντων τῶν] / ἀρχόντων.

³⁵ Asupra acestui aspect ne-a atras atenţia dr. Ligia Ruscu (Cluj-Napoca), căreia îi mulţumim şi cu acest prilej.

secolului I³⁶. Atragem atenția că aceasta este singura inscripție histriană în care s-a păstrat menționată data la care a fost votată hotărârea. Iar pe baza unei singure mărturii nu putem subscrie la afirmația generalizatoare (fie ea și ipotetică) a lui D. M. Pippidi că, „la Histria, ziua a zecea a fiecărei luni pare să fi fost rezervată convocării unei adunări a Poporului (poate adunarea principală a fiecărei luni) ...”³⁷.

Revenind la Olbia, în documente din epoca elenistică datele menționate sunt ἐ[κ]κα[ίδ]εκάτη, εἰκάδι și [τρι]ακάδι³⁸. Din interpretarea lui K. Nawotka, reiese ... „then, that ... in the third century B.C. the Olbian assembly held sessions at fixed dates: on the sixteenth, twentieth and thirtieth of a month.” Și, tot acolo: „Nevertheless it is impossible to establish whether any specific topics were prescribed by law for the first or second or third assembly in a month”³⁹. Presupunerea că *demos*-ul olbian era convocat de trei ori în fiecare lună denotă, din punctul nostru de vedere, o regretabilă confuzie din partea cercetătorului polonez.⁴⁰ Mult mai probabil, datele amintite desemnează zile din luni diferite, dacă ținem cont de faptul că, în afara Atenei (așa cum a observat anterior P. J. Rhodes), doar inscripțiile de la Samos ne permit să presupunem câteva (mai exact, două) adunări ale poporului în fiecare lună⁴¹. Chiar și la Milet, se pare, *demos*-ul nu se întrunea mai frecvent decât o dată pe lună⁴². În aceeași ordine de idei, sugestiv ni se pare faptul că și în perioada romană olbienii se întruneau lunar la date diferite: 12 Πάνημος, 15 Βοηδρομι(ών), 18 Κυανειψιών, 26 Μεταγειτνιών⁴³. Astfel, dat fiind că, la Olbia, datele variaua de la o lună la alta și

³⁶ ISM I 541-2: μηνὸς Ἀρτεμει/σιῶνος δεκάτη.

³⁷ ISM I, p. 184. Cf. NAWOTKA 1999, p. 149: „This evidence is obviously insufficient to formulate a hypothesis about the frequency of assembly sessions in any given month”.

³⁸ Pentru atestări, vezi NAWOTKA 1999, p. 147.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Reconstituirea propusă de V. P. Jajlenko, τὸν δὲ στέφανον ἀναγορευθᾶ[ναι ὑπὸ τοῦ κήρυκος ἐν τῇ τρί (?)/τῇ ἐκκλησίαι (sic), la un decret onorific fragmentar de la jumătatea secolului III (preluată în SEG 39, 702¹⁴⁻¹⁵), este, în opinia noastră, departe de a fi convingătoare. Cf. critica formulată de VINOGRADOV 1989, p. 213, n. 154: „Besprecedentnoe dopolnenie Jajlenko ... vyzvano, vidimo, ukazaniem na dni mesjaca v nekotorych ol'vijskich dekretach, kotorye opredeleny mnoj – kak raz naprotiv – kak ežemesjačnye prazdniki”. Ceva mai departe (p. 216), autorul propune o reconstituire mai credibilă a pasajului: τὸν δὲ στέφανον ἀναγορευθῆ[ναι ὑπὸ τοῦ κήρυκος τῆς βουλῆς ἐν] / τῇ ἐκκλησίαι (sic) [...]. Dincolo de această polemică, rămâne valabilă observația anterioară a lui LATYŠEV 1887, p. 234: „Otnositel'no togo, byli li opredelennye dni dlja sobranij, poka nel'zja skazat' ničego položitel'no na osnovanii tech dokumentov, v kotorye sochranilis' polnye daty”.

⁴¹ RODES, LEWIS 1997, p. 503: „The only place other than Athens where we have good reason to believe in more than one meeting a month is Samos, where there were two...”.

⁴² NAWOTKA 1999, p. 145: „Prescripts of Milesian decrees rarely give information pertaining to the date, more specific than the year, of their adoption. If they do, they usually state the monthly date only, both in the classical and hellenistic epochs. It gives the impression that there was only one session per month”.

⁴³ Pentru atestări, vezi *ibidem*, p. 148, cu n. 146–149.

că nu cunoaștem datele pentru toate lunile anului⁴⁴, este posibil ca și în acest oraș să fi existat o lună – poate chiar Θαργηλιών – în care *demos*-ul se întrunea la data de 10. Pe de altă parte, faptul că avem o mențiune sigură la Histria a datei de 10 ca zi a adunării poporului nu constituie neapărat un argument că decretul în cinstea lui Epicrates a fost votat de histrieni. Ambele cetăți, ca și alte colonii milesiene din arealul pontic, ar fi putut moșteni data de 10 ca zi de întrunire de la metropolă⁴⁵.

Unul dintre argumentele hotărâtoare la rezolvarea problemei puse în discuție ar fi încununarea lui Epicrates, cu prilejul sărbătorii Thargeliilor, în teatru. Și dacă despre existența unui teatru avem informații atât în inscripțiile histriene, cât și în cele olbiene⁴⁶, luna Thargelion apare menționată, în repetate rânduri, doar în calendarul Olbiei⁴⁷. În plus, pe un *graffito* din secolul V divinitatea principală a panteonului olbian – Apollon – figurează nu doar ca *Delphinios* și *Iatrós*, ci și ca *Thargélios* și *Lykeíos*⁴⁸. Chiar dacă reconstrucția propusă de Ju. G. Vinogradov (ἐν τῇ α' (καὶ) ζ' μηνός) Θ(αργηλιώνος) a fost contestată, pe bună dreptate, de L. Dubois⁴⁹, epicleza *Thargélios* ne permite să presupunem că, la Olbia, exista și sărbătoarea Thargeliilor care, în orașul-mamă Milet, este atestată de mărturii literare⁵⁰.

În contextul demonstrației de mai sus, existența lunii și a sărbătorii ar deveni mult mai grăitoare, dacă am ști că la Olbia se obișnuia încununarea unor cetățeni sau străini cu prilejul Thargeliilor⁵¹. Din ceea ce cunoaștem noi, doar trei documente olbiene au păstrat numele sărbătorii la care au fost încununați binefăcători – de fiecare dată este vorba de Dionisii. În două cazuri, fiind vorba de reconstrucții probabile, atestările sunt, mai degrabă, lipsite de relevanță.⁵² Și doar o singură dată contextul este cât se poate de clar – ... τὸν δ[ε] στέφανον ἀναγορευθῆναι / τοῖς Διονυσίοις ἐν τῷ θεάτρῳ⁵³. Aceasta fiind starea

⁴⁴ Ταυρεών, Θαργηλιών, Καλαμαιών, Πάνημος, Μεταγειτνιών, Βοηδρομιών, Κυανειών, Απατουρεών, Ποσειδών, Ληναιών, Ανθεσθηριών, Αρτεμισιών. Vezi EHRHARDT 1988, p. 118, cu n. 237–247 la p. 412–413 (cu trimiteri la literatura anterioară). Cf. LATYŠEV 1909, p. 25–42 (aici 25–36).

⁴⁵ Calendarul milesian este discutat, mai recent, de EHRHARDT 1988, p. 113–115, cu n. 137–179 la p. 397–405 (cu bogate referințe bibliografice). La p. 402, n. 154, autorul propune o paralelă între calendarul atenian și cel milesian. Legat de ultimul, remarcăm faptul că succesiunea lunilor a fost păstrată de olbieni întocmai.

⁴⁶ Pentru atestări, vezi NAWOTKA 1999, p. 135–136, 138.

⁴⁷ EHRHARDT 1988, p. 118, cu n. 238 la p. 412 și n. 247 la p. 413; cf. DUBOIS 1996, p. 160–163.

⁴⁸ Vezi rezumatul discuției la VINOGRADOV 1997 (*Griechische Epigraphik...*), p. 74–99 (aici 78, cu n. 27).

⁴⁹ DUBOIS 1996, p. 163.

⁵⁰ Vezi EHRHARDT 1988, p. 130 și n. 352 la p. 423.

⁵¹ Întrebare formulată anterior pentru Histria de către PIPPIDI 1962 (*Die Herkunft...*), p. 57, n. 45. Despre Θαργήλια, ca cea mai importantă sărbătoare a olbienilor (alături de festivitățile în onoarea lui Ahile), vezi RUSJAEVA 1999, p. 555–570 (aici 555).

⁵² SEG 34, 758⁴⁸⁻⁵⁰: [... τὸν δὴ σ]τέφα/νον ἀναγορε[υθῆναι τοῖς Διονυσίοις ἐ]ν τῇ[ι] / θεάτρῳ ὑπ[ὸ τοῦ κήρυκος ...]; SEG 39, 702¹⁵⁻¹⁶: ἀναγγελλθῆναι δ[ε] τὸν στέφανον Διονυσίοις ἐν τῷ[ι] / [θεά]τρῳ [...].

⁵³ VINOGRADOV, KARYŠKOVSKIJ 1997, p. 282, r. 15–16.

izvoarelor, nu ne rămâne decât să cităm o judecată de valoare formulată anterior de către D. M. Pippidi: „Până când nu vor fi descoperite noi inscripții, suntem nevoiți să ne mulțumim, în acest sens, cu presupuneri.”⁵⁴.

Dincolo de incertitudinile rămase, în acest punct al demersului nostru suntem și mai departe de omologarea Histriei ca patrie adoptivă a lui Epicrates. Chiar dacă argumentația dezvoltată de reputatul epigrafist român a părut convingătoare unui L. Robert⁵⁵, L. Moretti⁵⁶ sau, mai nou, M.-Ch. Hellmann⁵⁷, mult mai realistă apare – în lumina celor discutate până acum – aprecierea lui F. G. Maier: „Punctele comune dintre constituția și administrația Histriei și textul nostru, invocate de Pippidi în favoarea unei origini histriene, nu sunt neapărat convingătoare ...; Problema trebuie să rămână deschisă până la apariția unor mărturii mai clare.”⁵⁸.

5. Ὀλατικός πόλεμος.

Un alt aspect important al cercetării noastre (poate, chiar cheia rezolvării problemei abordate) se leagă de menționarea unui misterios război olatic (Ὀλατικός πόλεμος, r. 13–14), căruia a trebuit să-i facă față patria adoptivă a lui Epicrates.

Inițial, s-a impus o legătură cu un oarecare Ὀλας ἀνέρος⁵⁹, ca sclav, presupus trac, aflat în proprietatea lui Axiochos, fiul lui Alcibiade⁶⁰. O țigla descoperită la Histria, purtând ștampila ΟΛΑΣ, publicată și datată de S. Lambrino în secolul IV⁶¹, a permis unor cercetători – începând chiar cu autorul descoperirii – să localizeze în Dobrogea tribul, presupus trac, al olaților⁶². Faptul că cele patru litere ar putea reprezenta numele întreg sau prescurtat al unui magistrat de etnie „barbară” (respectiv tracă) – așa cum credea S. Lambrino – a fost pus la îndoială, pe bună dreptate, încă de D. M. Pippidi. Acesta se gândea, mai degrabă, la un meșter sau la un proprietar de atelier de produs țigle⁶³. Nici o asemenea

⁵⁴ PIPPIDI 1962 (*Die Herkunft...*), p. 57, n. 45: „Ehe nicht neue Inschriften gefunden werden, müssen wir uns in dieser Beziehung auf Vermutungen beschränken”.

⁵⁵ ROBERT 1964, p. 16, n. 3.

⁵⁶ MORETTI 1976, p. 160, n. 12.

⁵⁷ HELLMANN 1999, p. 83: „L’origine exacte de cette stèle de Scythie Mineure, datée par la forme des lettres, reste problématique. Ses formules ont successivement été rapprochées de celles des inscriptions d’Apollonia du Pont, d’Olbia Pontique et enfin d’Istros : cette dernière hypothèse est la plus vraisemblable”.

⁵⁸ MAIER 1959, p. 279: „Auch die von Pippidi ... zugunsten einer Herkunft aus Istros angeführten Berührungspunkte zwischen Verfassung und Verwaltung von Istros und unserem Text sind nicht unbedingt zwingend ...; die Frage muß bis zum Auftauchen neuer eindeutiger Evidenz offenbleiben”.

⁵⁹ IG I² 3287 = Syll.³ 997.

⁶⁰ Primul care a făcut o asemenea legătură a fost KEIL 1896, cu afirmații greu demonstrabile la p. 476: „In der Umgebung von Apollonia, d. h. in Thrakien, haben somit die Olaten gehaust. Ein Θραξ also war der Ὀλας ἀνέρος; Sklave ist er gewesen, und Sklave heißt Θραξ”. Cf. DETSCHEW 1957, p. 340: „ΟΛΑΣ m. PN nach einem Stammesnamen, wovon das Adjektiv Ὀλατικός lautet ... Unrichtig hält Holder ... den Namen für keltisch”.

⁶¹ LAMBRINO 1950; cf. ROBERT 1953, p. 152, nr. 138.

⁶² Vezi, de exemplu, E. Meyer, *s.v. Olates*, în: RE, Supplementband XII, col. 900.

⁶³ PIPPIDI 1962 (*Die Herkunft...*), p. 55.

interpretare nu credem că ar putea fi acceptată fără rezerve, dacă luăm în considerație lipsa totală a antroponimelor negrecești în epigrafia histriană anterior perioadei romane⁶⁴. Dar chiar și dacă am presupune că, în cazul ștampilei ΟΛΑΣ, avem a face cu primul asemenea nume și nu cu o abreviere, descoperirea este departe de a fi suficientă pentru a putea închide discuția legată de locul de proveniență al „pietrei răătăitoare” de la Dragomirna. Pentru aceasta ar trebui să acredităm o ipoteză și mai hazardată privind existența reală a unui trib *Olates* în Dobrogea sau undeva în Thracia, cu care tocmai Histria a purtat război în timpul lui Epicrates.

Noi descoperiri, de factură epigrafică sau literară, ar putea contribui și la dezlegarea misterului *olatic*. Până atunci, însă, credem că merită amintită și o ipoteză formulată de O. Fiebiger. Acesta se întreba, la un moment dat, dacă nu cumva lapicidul – mai puțin obișnuit cu numele războiului – va fi scris Ὀλατικοῦ în loc de Γαλατικοῦ⁶⁵. O asemenea confuzie s-ar fi putut întâmpla – presupunea autorul – în situația în care, sub literele ΠΟΛ, din rândul 13 al manuscrisului după care textul era transpus în marmoră, în rândul următor s-ar fi aflat literele ΓΑΛ⁶⁶. Πόλεμος Γαλατικός s-ar potrivi excelent cu galații din inscripția în cinstea lui Protogenes, dar nu ne permitem să insistăm, în acest sens, din moment ce Fiebiger însuși a renunțat ulterior la ipoteza sa, considerând-o ca fiind prea riscantă⁶⁷.

6. Considerații onomastice.

Fiind intens preocupați de Epicrates, predecesorii noștri nu au acordat suficientă atenție faptului că acesta a fost angajat, ca arhitect, de un oarecare Eupolis, fiul lui Philomelos. Ultimul a fost trimis la Byzantion de către orașul al cărui nume nu s-a păstrat pe stela de la Dragomirna. Ambele antroponime – Εὐπολις și Φιλόμηλος – nu se regăsesc în onomastica Histriei sau a vreunei alte cetăți de pe litoralul de vest al Mării Negre. Cunoaștem, în schimb, mai mulți purtători ai acestor nume tocmai la Olbia, inclusiv în inscripții din secolul al III-lea⁶⁸.

⁶⁴ Vezi COJOCARU 2004, p. 123–380 (*Catalogul și analiza antroponimelor*). Nume dinastice – iraniene sau tracice –, precum Ρημαξος, Σκυλης, Φραδα[...] /Φραα[...], Ζαλμοδεγικός și Ζολτης nu sunt relevante pentru a determina componența etnică a comunității urbane. În același timp, realizăm foarte bine că lipsa menționărilor epigrafice nu presupune implicit absența unei componente „barbare”. Tăcerea inscripțiilor, în acest sens, s-ar putea datora și hazardului descoperirilor.

⁶⁵ FIEBINGER 1911, col. 73. Cf. FALILEYEV 2007, p. 7.

⁶⁶ FIEBINGER 1911, col. 73, n. 57.

⁶⁷ FIEBINGER, SCHMIDT 1917, p. 5: „In der genannten Steinurkunde ist nämlich Z. 14, wie sich aus dem vorhandenen Abklatsch unzweifelhaft ergibt, ausdrücklich von einem πόλεμος Ὀλατικός, also von einem Kriege mit dem vermutlich thrakischen Stamme der Olaten die Rede, nicht aber von einem πόλεμος Γαλατικός. Die Annahme aber, der Steinmetz habe für Γαλατικός versehentlich Ὀλατικός in den Stein gemeißelt, erscheint zu gewagt”.

⁶⁸ SEG 37, 673 (*defixio*); IosPE I² 201⁵⁴ (*catalogus*). Adaugă, LGPN IV, p. 134–135, 347–348; cf. COJOCARU 2004, p. 222, nr. 430; p. 319, nr. 1112.

7. Semnele sarmatice.

Încă în 1903, E. A. Kozak a observat pe stela de marmoră în discuție, mai jos de textul grecesc, niște „ornamente” (în original: Verzierungen), incizate de o mână mai târzie.⁶⁹ Ulterior, după aproape opt decenii, Ė. I. Solomonik demonstra, cu multă siguranță, că ar fi vorba de semne sarmatice din primele secole p. Chr.⁷⁰

Lipsește, deocamdată, o explicație convingătoare a motivației care i-ar fi determinat pe sarmați să-și pună „semnătura” pe monumente antice (între care și stele cu inscripții)⁷¹, dar aceasta nu afectează cu nimic rezolvarea problemei privind originea decretului în cinstea lui Epicrates. În acest context, mult mai importantă ni se pare absența – atât la Histria, cât și pe întregul litoral de vest și de sud al Mării Negre – a semnelor sarmatice pe artefacte antice. Unele oglinzi din bronz, descoperite pe teritoriul Bulgariei⁷², rămân în afara discuției, deoarece acestea ar fi putut fi importate din arealul nord-pontic. Doar în această regiune întâlnim numeroase semne sarmatice: la Olbia, Chersones, Neapolis, ca și în Regatul Bosporan (mai cu seamă, la Pantikapaion și Tanais).⁷³ La Olbia, de exemplu, tamgalele acoperă nu doar doi lei din marmoră⁷⁴, ci și unele pietre cu inscripții și alte obiecte⁷⁵.

La vremea sa, Ė. I. Solomonik nu s-a putut decide – doar pe baza semnelor sarmatice – asupra locului de proveniență al stelei de la Dragomirna. Se mulțumea doar să constate că monumentul ar putea aparține atât Histriei, cât și Olbiei.⁷⁶ Interesant de remarcat că, în același an cu articolul publicat de cercetătoarea de la Simferopol, apărea și corpusul de inscripții histriene, unde nu se regăsește nici cea mai mică mențiune despre semnele negrești din partea de jos a decretului pentru Epicrates⁷⁷. Într-o recenzie la ISM I, Ju. G. Vinogradov și

⁶⁹ KOZAK 1903, p. 20: „Im Kranze, sowie rechts unterhalb desselben befinden sich von späterer Hand eingeritzte Verzierungen ...”.

⁷⁰ SOLOMONIK 1983, p. 80–95 (aici 84–85). Cf., anterior, SOLOMONIK 1980, p. 60–61.

⁷¹ În legătură cu semnele tamga de la Tanais, vezi o explicație, mai recentă, a lui BÖTTGER 1995, H. 1, p. 99–118 (aici 118): „Die Häufigkeit und die zum Teil handwerklich ausgezeichnete Ausführung der Tamga-Inschriften lassen uns zu folgenden Schlüssen kommen: 1. bezeugen sie den hohen Bildungsgrad dieser barbarischen Bevölkerungsgruppe in der Stadt, die ihr eigenes Zeichenschriftsystem verwendete; 2. zeigen sie die gesellschaftliche Bedeutung der Vertreter dieser Bevölkerungsgruppe, die das Recht besaßen, eigene Inschriften aufzustellen, die ja vermutlich dann auch dem griechischen Bevölkerungsteil verständlich gewesen sein müssen; 3. lässt der Fundort der Inschriften an einer von der Öffentlichkeit rege frequentierten Passage, wo die Aufstellung solcher Demonstrationen sicherlich nur mit Erlaubnis der Stadtverwaltung möglich war, auf die hohe gesellschaftliche Stellung der Spitzen dieses einheimischen Bevölkerungsteils schließen.”

⁷² Menționate de SOLOMONIK 1983.

⁷³ Pentru atestări, vezi *ibidem*, p. 81–82. Aceași autoare a întocmit și o listă a locurilor de descoperire, vezi SOLOMONIK 1959, p. 176 (*Ukazatel' mest nachodok pamjatnikov so znakami*).

⁷⁴ O cercetare exhaustivă a acestora a întreprins DRAČUK 1975, pl. XLI–LI. Cf. SOLOMONIK 1959, p. 87–97, nr. 41–42.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 74, nr. 29; p. 81–83, nr. 36 (loc de descoperire: Malaja Kozyrka, în teritoriul olbian); p. 120–123, nr. 59–61. Cf. DRAČUK 1975, p. 86–88.

⁷⁶ SOLOMONIK 1983, p. 84–85.

⁷⁷ Deși în *lemma* la inscripția ISM I 65 D. M. Pippidi citează pe KOZAK 1903, nu

P. O. Karyškovskij – amintind, în trecere, opinia exprimată de È. I. Solomonik – presupuneau că decretul de la Dragomirna ar fi putut fi votat în unul dintre orașele nord-pontice sau, cel puțin, piatra ar fi putut fi găsită în această zonă⁷⁸. Dacă e să acceptăm o asemenea supoziție, rămân în discuție doar Olbia și Tyras. Colonie doriană, Chersones-ul nu poate intra în calcule. Iar comunitățile urbane bosporane – din informațiile de care dispunem până în momentul de față – nu promulgau decrete de proxenie în epoca elenistică. Singura excepție ar putea fi *pséphisma* pentru mercenarii de la Phanagoria⁷⁹, din anul 210 al erei bosporane (= 88/7 a. Chr.)⁸⁰

8. „*Pierres errantes*”: pe drumul spre Dragomirna.

Aspectele discutate mai sus ar permite deja acreditarea posibilă a Olbiei ca patrie adoptivă a lui Epicrates, dar încă ar putea părea prematură scoaterea din calcul a Histriei și a Tyras-ului. Mai rămâne să ne întrebăm, când și în ce fel ar fi putut ajunge piatra în locul în care a fost descoperită de epigrafiști? În ceea ce privește prima parte a întrebării, eliminăm din start posibilitatea ca stela să fi fost transportată în Bucovina încă în perioada antică sau antică târzie.

Fără a ne propune o cercetare paralelă, credem că și-ar avea locul aici câteva informații privind istoria bisericii mari a mănăstirii Dragomirna. Lăcașul este situat dincolo de satul Mitocul Dragomirnei, la cca. 12 km, în direcția nord-vest, de fosta reședință domnească și mitropolitană de la Suceava⁸¹. Construită între anii 1602 și 1609, biserica monumentală în pridvorul căreia a fost descoperită inscripția în discuție se numără printre cele mai de seamă creații arhitectonice ale evului mediu românesc⁸². Ctitorul, Anastasie Crimca, ajuns mitropolit al Moldovei și distins cărturar, provenea dintr-o familie bogată de negustori, pe linie paternă⁸³, cu ascendență boierească pe linie maternă. Părinții, Ioan și Cristina, la fel ca și fiul lor, s-au remarcat ca donatori foarte pioși către noua biserică⁸⁴. Printre donații s-ar fi putut număra și stela de marmoră cu inscripție în

suntem siguri că editorul chiar a consultat această lucrare. Cel puțin, comentariul său nu trădează nimic din observațiile interesante făcute de Kozak care, în contribuțiile anterioare ale lui Pippidi legate de decretul de la Dragomirna, nici măcar nu apare menționat.

⁷⁸ VINOGRADOV, KARYŠKOVSKIJ 1984, nr. 3, p. 174–183 (aici 175, n. 3): „Proischoždenie dokumenta sporno; ... mnogočislennym argumentam pro i contra atribucii pamjatnika tomu ili inomu centru sleduet dobavit' interesnoe nabljudenie È. I. Solomonik (k ktoromu prišli nezavisimo i recenzenty), otmativšej vnutri venka na stele procarapannye pozže sarmatskie tamgoobraznye znaki, čto pozvoljaet s bol'šoj verojatnost'ju svjazat' proischoždenie (ili po krajnej mere mestonachoždenie) dekreta s odnim iz severopričernomorskich polisov ...”.

⁷⁹ VINOGRADOV 1991, nr. 4, p. 14–33 (cf. VINOGRADOV, WÖRRLE 1992, p. 159–170).

⁸⁰ Inscripția nu menționează explicit *proxenia*, dar stipulează privilegiul asociat cel mai frecvent instituției – dreptul de a ieși și de a intra în port (în mod normal, de a intra și de a ieși), fără vreo silnicie și fără încheierea unui acord prealabil.

⁸¹ Vezi, de exemplu, PORCESCU 1974, 258–264 (aici 258).

⁸² O descriere de referință a complexului arhitectonic oferă BALȘ 1933, p. 26–38 (*Dragomirna*).

⁸³ GOROVEI 1997, p. 119–124. Această lucrare ne-a fost semnalată de colega Lidia Cotovanu (Paris), căreia îi mulțumim și cu acest prilej.

⁸⁴ Cf. KOZAK 1903, p. 15: „Anastasius Krimkovič, der intellektuelle Urheber dieser

greaca veche, care – așa cum menționam de la bun început – ar fi putut ajunge la Suceava într-o perioadă anterioară. Nu este exclus, bineînțeles, ca piatra să fi ajuns la Dragomirna prin intermediul meșterilor care au lucrat la biserica mare sau chiar mult mai târziu.

Sigur, ar fi interesant să aflăm motivația folosirii unei stele de marmoră cu inscripție în greaca veche ca lespede funerară într-o biserică ortodoxă, dar încercarea de găsi un răspuns ar necesita o cercetare aparte. În acest context, amintim doar că, încă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, călugări de la muntele Athos căutau în Asia Mică marmoră, între care și stele cu inscripții, pentru zidăriile proprii⁸⁵. Ne-am putea întreba dacă aveau nevoie de ele doar ca material de construcție sau dacă nu cumva căutările lor implicau trezirea sau promovarea conștiinței naționale pe linia ortodoxiei grecești?⁸⁶ Nu este cazul să insistăm aici. Credem doar că, în ceea ce privește monumentul de la Dragomirna, transportarea unei stele de marmoră de proporții impunătoare – peste un metru și jumătate înălțime și aproape o jumătate de metru lățime – nu se datorează hazardului. Și nici lipsei de material brut de construcție. Mai degrabă, am îndrăzni să presupunem un act simbolic. La fel ca și în cazul picturii exterioare a bisericilor din Bucovina, re folosirea unei inscripții în greaca veche ar putea implica reacția credinței ortodoxe la stăpânirea otomană. Acreditarea sau respingerea unei asemenea ipoteze rămâne la latitudinea medievistilor⁸⁷, iar pentru problema pusă în discuție verdictul are puțină relevanță. Mult mai mult ne interesează de unde ar fi putut ajunge documentul la Suceava și, ulterior, la Dragomirna.

În anii când era înălțată biserica mare a mănăstirii, Histria zăcea condamnată uitării de cca. un mileniu. Vestigiile orașului antic au fost localizate abia în 1868 de către Ernest Desjardins, la cca. 9 km est de satul, pe atunci bulgăresc, Caranasuf (astăzi Histria)⁸⁸. Deoarece așezarea se afla în afara căilor maritime sau de uscat ale vremii, este greu de crezut că pietrele cu inscripții histriene ar fi

Klosterstiftung und der eigentliche Gründer der Skitkirche, entstammte einem reichen Bojarengeschlechte. Seine Eltern, Joann Krimka und Kristina, sind durch namhafte Schenkungen an die neue Stiftung ihres Sohnes als äußerst fromme Donatoren bekannt". Mai recent, vezi date despre Anastasie Crimca (cu trimiteri la literatura anterioară) la PĂCURARIU 1996, p. 132.

⁸⁵ ROBERT 2007, p. 429–499 (aici 440, n. 52, cu trimitere la Miller, RA, 1879, I, 290): „les moines du Mont Athos vont même chercher sur la côte de l'Asie Mineure des marbres pour leurs constructions”.

⁸⁶ În acest sens, detalierea oferită de L. Robert nu ne ajută cu nimic, vezi *ibidem*: „Ce n'est pas en Carie que les moines sont allés chercher les pierres d'Iasos, mais à Chios, où ils avaient des propriétés, ce qui explique encore mieux le transfert de Chios à l'Athos”.

⁸⁷ Colega Lidia Cotovanu se îndoiește că ar putea fi vorba de o reacție antiotomană, considerând că stela ar fi putut fi re folosită la pardosirea pridvorului bisericii din motive decorative. Nu excludem judiciozitatea unei asemenea interpretări, mai pragmatice, dar atragem atenția că piatra antică servește de lespede funerară, iar inscripția onorifică pentru arhitectul Epicrates a fost răstălmăcită ca inscripție funerară pentru arhitectul bisericii mari a mănăstirii. Altfel spus, avem rezerve că aducerea în Bucovina a unei stele cu inscripție în greaca veche s-ar explica doar prin lipsa la Suceava și, probabil, în toată Moldova, a unui material prețios ca marmora.

⁸⁸ Cf. PIPPIDI, în ISM I, p. 23 (*Cadrul istoric/ Prolegomena historica*).

putut ajunge, până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai departe de cimitirul satului din apropiere, unde puteau fi refolosite ca stele funerare⁸⁹.

Identificarea Tyras-ului cu patria adoptivă a lui Epicrates se întemeiază doar pe observația lui B. Pick că, de la Akkerman/Cetatea Albă, era mai simplu transportul stelei, pe Nistru, până în nordul Moldovei⁹⁰. Cunoscutul numismat ar putea avea dreptate, dacă nu s-ar opune un impediment de ordin major și anume, cu o singură excepție⁹¹, inscripțiile onorifice ale orașului elenistic amintit lipsesc, deocamdată. Ca atare, suntem puși în imposibilitatea de a face vreo legătură între textul de la Dragomirna și epigrafa Tyras-ului.

La fel ca în cazul celor două *polis*-uri deja menționate, localizarea exactă a Olbiei a avut loc relativ târziu – spre sfârșitul secolului al XVIII-lea⁹² –, dar pietrele așezării antice au început să fie refolosite cu mult mai devreme. Încă la sfârșitul secolului XIV–începutul secolului XV, cneazul lituanian *Witold, numit și* Vytautas cel Mare, a ridicat, vis-à-vis de insula Berezan și la cca. 30 km sud-vest de Olbia, o fortificație, transformată în 1492 de tătari în cetatea Kara-Kermen. Rebotezată de turci în Açı-Kale, respectiv Uzu-Kale, aceasta ajunge să fie numită de cazaci și ruși Ačakov. De unde și numele ulterior de Očakov/Oceakov. În lipsa unei cariere de extragere a pietrei situate în apropiere, cu prilejul amenajării fortăreței și a numeroaselor ei reparații, resturile de construcție ale cetății antice se impuneau atenției de la sine⁹³. Nu întâmplător, în corpusul IosPE I² Oceakovul apare menționat ca loc de descoperire al mai multor inscripții olbiene⁹⁴. Este interesant de amintit și faptul că, încă în 1578, Martin Bronevskij, solul polonez la curtea hanului din Crimeea, localiza Olbia la Oceakov.⁹⁵ De altfel, transportul unei stele de marmoră de la limanul Bugului nu putea pune cu mult mai multe probleme ca cel de la limanul Nistrului și pare la fel de plauzibil, dacă ținem cont de relațiile negustorilor moldoveni cu orașele de la nordul Mării Negre, între care și Oceakovul⁹⁶. În sprijinul celor afirmate mai sus, considerăm nu lipsit de interes să cităm câteva observații privind relațiile Moldovei cu cetatea Oceakov, primite de la colegul medievist Marius Constantin Chelcu, căruia îi adresăm mulțumiri și pe această cale: „Cu cetatea Oceakov, numită de turci Oz-Kapu, iar de români Vozia, au existat relații de durată, atât politice, militare⁹⁷, dar mai cu seamă economice. Importanța pentru români a acelui loc de la vărsarea Niprului este

⁸⁹ Vezi *ibidem*, p. 33, unde este citat E. Desjardins care ar fi văzut: „... un magnifique amas de ruines dont toutes les pierres n'ont pu servir encore aux tombes du cimetière qui en occupe une partie ou aux besoins du village voisin. J'y ai vu des chapiteaux de marbre, des fûts de colonnes, des pierres immenses dont un grand nombre devaient porter des inscriptions, disparues aujourd'hui. Je n'en ai trouvé qu'une seule, en grec et intéressante”.

⁹⁰ PICK 1898, p. 145; cf. FIEBIGER 1911, col. 74.

⁹¹ Publicată de VINOGRADOV 1999, p. 50–71 (textul inscripției apare la p. 54, cf. fig. 1).

⁹² Vezi, mai recent, VINOGRADOV, KRYŽICKIJ 1995, p. 1.

⁹³ Încă la sfârșitul secolului XVIII pe teritoriul Olbiei erau scoase pietre antice pentru a fi refolosite ca material de construcție, cum reiese din descrierea făcută de A. K. Meier în 1791 – citat *apud* TUNKINA 2002, p. 424: „V samom dele, vo vsem prostranstve sem vyryvajut iz zemli obtesannye kamni, i vykladennye iz onych pod zdanija fundamenty”.

⁹⁴ De exemplu, IosPE I² 79, 86, 137, 182.

⁹⁵ TUNKINA 2002, p. 423.

⁹⁶ Cf. FIEBIGER 1911, col. 75–76; adaugă, ROMSTORFER 1899, p. 409–458 (aici 436).

⁹⁷ NECULCE 1982, p. 480.

sugerată și prin faptul că, în harta întocmită de Dimitrie Cantemir, dincolo de Nistru este notată o singură localitate, Vozia⁹⁸. Ion Neculce, în al său *Letopiseț al Țării Moldovei*, descriind întâmplările din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și din primii ani ai celui următor, amintește de nu mai puțin de douăzeci și cinci de ori despre acea cetate⁹⁹. Cea mai însemnată dovadă a relațiilor continue o reprezintă consemnarea de către Niccolo Barsi din Luca, în jurnalul călătoriei sale din 1632 până în 1639, prin ținuturile tătarilor, cerchezilor și abhazilor (atunci când descrie cetatea Oceakov și localitatea din preajmă) a unei prezențe importante românești acolo. Spune că moldovenii sunt numeroși având acolo hanurile lor¹⁰⁰.

Revenind asupra locului în care epigrafiștii aveau să descopere decretul în cinstea lui Epicrates, reținem un citat interesant din articolul lui K. U. Romstorfer, publicat într-un volum colectiv din 1899: „În pridvorul bisericii mănăstirii Dragomirna se află o piatră cu inscripție veche, greu de descifrat, din care s-a dorit să se deducă numele arhitectului Dima din Nicomedia”¹⁰¹. Este evident că referința se leagă de inscripția care ne interesează. Ținând cont de faptul că Epicrates, într-adevăr, a fost arhitect, se poate explica transformarea decretului onorific în stelă funerară pentru arhitectul bisericii. Mai rămâne să vedem de ce ultimul a fost botezat Dima.

În 1965, un cercetător de la Odessa – A. E. Parșikov – se întreba ce oraș ar fi putut vota decretul de a cărui origine se ocupaseră atâția predecesori de notorietate¹⁰². După unele observații în favoarea obârșiei olbiene, autorul nu exclude posibilitatea ca stela să fi fost adusă de la Nicomedia sau Heracleea Pontica. În acest sens, el face trimitere la scrisoarea profesorului bucovinean I. Fleischer (prezentat drept cunoscător al arhivei de la Dragomirna), epistolă menționată de protocolul ședinței din 26 aprilie 1890 a Societății de istorie și antichități din Odessa¹⁰³. În comentariul la ISM I 65, D. M. Pippidi, uitând să menționeze și argumentele invocate de Parșikov pentru proveniența olbiană, cataloga atribuirea documentului unei cetăți din Asia Mică propusă de acesta drept „alegație” (p. 183). Savantul român își argumenta punctul de vedere, făcând trimitere la analiza internă a textului. Și credem că avea perfectă dreptate să respingă proveniența microasiatică, mai ales, dacă ținem cont și de semnele sarmatice din partea de jos a stelei în discuție.

Dar dacă cei doi autori, abia menționați, ar fi consultat cartea din 1903 a lui E. A. Kozak, nu ar mai fi fost cazul să ne ocupăm, în contextul demersului nostru, și de povestea arhitectului Dima din Nicomedia. Așa cum presupunea pertinent

⁹⁸ VÂLSAN 1926, 19 p. [cu două hărți; reproducerea hărții lui Dimitrie Cantemir după exemplarul gravat în Olanda, la 1737 și harta Țării Românești alcătuită de Constantin Cantacuzino]; extras din AARMSI, s. III, tom. VI, mem. 9., 1926, p. 205.

⁹⁹ NECULCE 1982, p. 923, *Nume de locuri*.

¹⁰⁰ Publicat de GIURESCU 1925, p. 321.

¹⁰¹ ROMSTORFER 1899, p. 436: „In der Vorhalle der Klosterkirche Dragomirna liegt ein alter, schwer entzifferbarer Inschriftstein, aus welchem man den Namen des Architekten Dima aus Nicomedien herausfinden wollte”.

¹⁰² PARȘIKOV 1965.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 178.

Kozak¹⁰⁴, forme flexionare ca ὁ δῆμος (r. 13), τοῦ δήμου (r. 19), τῷ δήμῳ (r. 24–25), τὸν δῆμον (r. 36), precum și ἀρχιτέκτονα (r. 6 și 26) au fost reținute în cartea de inventar a mănăstirii ca „arhitectul Dima”¹⁰⁵. Pe baza cărții de inventar și a fanteziei proprii, custodele și egumenul von Zachariewicz ajungea la o interpretare hilară prin monstruozitatea ei. Autorul ținea să proslăvească: „arta demnă de toată admirația a arhitectului elenistic (sic) din Maxia în Nicomedia, care se odihnește înmormântat în pridvorul bisericii sub o stelă funerară din marmoră cu inscripție în greaca veche. Arhitectul Dima, care se odihnește aici, a condus construcția în stil gotic (sic) a mănăstirii Dragomirna sub domnia lui Ștefan Tomșa (NB! In original: στεφ[α/νῶ]σαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνῳι [r. 28–29]). El și-a jertfit osteneala și întreaga avere pentru sfânta mănăstire. Născut în satul Maxia, în Nicomedia, el a adormit aici, la Dragomirna. Se odihnește sub această placă de marmoră și se roagă să nu fie uitat în cartea de pomenire a bisericii”¹⁰⁶. Curios că și G. Balș, deși la curent cu observațiile lui E. A. Kozak, ține să menționeze ca arhitect al bisericii mari a mănăstirii pe „un oarecare Dima, care, după tradiție, ar fi înmormântat chiar în biserică sub o lespede fără vr’o inscripție”¹⁰⁷.

Revenind la ipoteza originii microasiatice a decretului în cinstea lui Epicrates, avansată de A. E. Paršikov, nu ne putem pronunța în ce măsură I. Fleischer, la care făcea trimitere cercetătorul de la Odessa, era familiarizat cu arhiva mănăstirii¹⁰⁸. Iar dintre predecesorii noștri, doar S. Lambrino scrie explicit despre cercetările proprii ale documentelor de arhivă de la Dragomirna, care nu au dus la nimic¹⁰⁹. Dar dacă unele dintre aceste documente nepublicate, din

¹⁰⁴ KOZAK 1903, p. 20.

¹⁰⁵ Cf. observația interesantă a lui LAMBRINO 1950, p. 176–177: „Nous avons là un exemple caractéristique de légende basée sur une fausse interprétation d’un texte épigraphique antique, et cela à une époque très rapprochée de nous, car au XVIIIe siècle, époque à laquelle notre inscription a été placée dans le dallage de l’église, la connaissance du grec, au moins moderne, était encore assez répandue en Moldavie”.

¹⁰⁶ J. von Zachariewicz, *Klosterkirche zu Dragomirna*, în: *Mittheilungen der k. k. Central-Commission*, Jahrg. XXV, p. 113–118 (aici 113): Der Autor rühmt „die von höherer Begeisterung getragene Kunst des hellenistischen Architekten aus Maxia in Nikomedien, welcher in der Vorhalle der Kirche unter einem Denksteine von Marmor mit der altgriechischen Inschrift begraben ruht: Der hier ruhende Architekt Dima leitete den gothischen (sic) Bau des Klosters Dragomirna unter der Regierung des Landesführsten Stefan Tomscha (! Im Original: στεφ[α/νῶ]σαι αὐτὸν χρυσῶι στεφάνῳι [Z. 28–29]), er opferte seine Mühewaltung und sein ganzes Vermögen dem heiligen Kloster. Gebürtig ist er aus dem Dorfe Maxia in Nicomedien. Er entschlief hier in Dragomirna und ruhet unter diesem marmornen Denksteine und bittet, dass er nicht vergessen werde in dem kirchlichen Gedächtnisbuche (!)”. Am preluat citatul după KOZAK 1903, p. 20, n. 2. Cf. *ibidem*, p. 12, n. 1: „Der beschreibende Teil dieses Aufsatzes beruht fast wörtlich auf dem Klosterinventar ohne Angabe der Quelle; der historische Teil desselben ist aus derselben Quelle bona fide abgeschrieben und ebenso falsch wie die Quelle selbst”.

¹⁰⁷ BALȘ 1933.

¹⁰⁸ Cf. KOZAK 1903, p. 18, n. 1: „Längere Zeit hindurch beschäftigte diese Inschrift die Professoren Wrobel und Fleischer, und die k. k. Universitätsbibliothek zu Cernowitz besitzt über deren Initiative eine gelungene photographische Aufnahme durch Krizanowski in Sučava”.

¹⁰⁹ LAMBRINO 1950, p. 173: „Lors de ma visite à Dragomirna, j’ai pu constater que

secolele XVII–XVIII, s-ar mai afla la Viena, Cernăuți sau prin vreo arhivă din țară, s-ar putea ca ele, într-o bună zi, să vină cu argumentul hotărâtor în ceea ce privește modul în care stela în discuție a ajuns în nordul Bucovinei.

9. Concluzii.

În încheiere, am dori să menționăm și un izvor literar, de real interes pentru demersul nostru. Memnon, autorul unei cronici locale a Heracleei Pontice, relatează despre un război dintre Byzantion și Callatis în alianță cu Histria¹¹⁰. Pasajul a fost discutat, de numeroase ori, în literatura de specialitate¹¹¹, ceea ce ne permite să nu mai insistăm aici. Remarcăm doar că, deși sursa antică nu specifică data, comentatorii moderni datează evenimentul în jurul anului 260.

Plecând de la numele martelat al unui cetățean histrian într-o proxenie olbiană – ajunsă, nu se știe în ce împrejurări, la Chersones, unde a fost refolosită la construcția unei bazilici creștine¹¹² –, Ė. I. Solomonik presupunea că relațiile dintre Histria și Olbia s-ar fi deteriorat mult în prima jumătate a secolului al III-lea. Posibil, tocmai ca urmare a participării, în tabere diferite, la războiul pentru controlul asupra Tomisului¹¹³. În cazul creditării acestei supoziții, o altă ipoteză se impune de la sine – atunci când Eupolis, fiul lui Philomelos, era trimis să angajeze un arhitect la Byzantion, corpul civic al acestui oraș ar fi putut nutri sentimente de ostilitate față de Histria, respectiv sentimente de prietenie față de Olbia. În această ordine de idei, extrem de importantă devine data decretului în cinstea lui Epicrates. Ceva mai sus, ne-am exprimat scepticismul privitor la soliditatea datării documentului, doar pe baza analizei paleografice, în prima jumătate a secolului al III-lea. Nouă ne-ar părea mai credibilă ca dată a doua jumătate a acestuia, ținând cont de unele puncte comune cu decretul pentru Protogenes, corelate cu situația politică și demografică din ținuturile nord-vest pontice. Astfel, ar fi vorba de o dată mai târzie de războiul ... περὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου. Într-o asemenea situație, ar fi logic să ne gândim, încă o dată, la Olbia și nu la Histria ca patrie adoptivă a arhitectului Epicrates, fiul lui Nikoboulos.

Dacă Byzantion deținea cheia comerțului cu Marea Neagră, nu mai puțin

l'archive du monastère ne conservait aucune trace de l'arrivée de ce monument, et les moines présents ne savaient rien de précis à ce sujet, se bornant à raconter une légende sans valeur, dont nous parlerons plus bas". Cf., mai sus, n. 105. Din mărturia primului editor reiese explicit că el i-ar fi întrebat pe călugări, nu și faptul că ar fi consultat arhiva mănăstirii – TOCILESCU 1887, p. 68: „Ueber die Herkunft des Steines wissen die Mönche so viel wie nichts. Sie erzählen, dass es der Grabstein des Kloster-Architekten sei". Ca atare, observația de mai târziu a lui D. M. Pippidi poate părea forțată (ISM I, p. 183): „... Iosif Fleischer, care pretindea a fi aflat știrea «în arhiva mănăstirii» (unde câțiva ani mai târziu Grigore Tocilescu mărturisea a nu fi găsit nici cea mai mică informație) ...".

¹¹⁰ FGrHist III B, F. 13 (21), p. 347-348: Οὐ πολλῶ δὲ ὕστερον χρόνῳ πόλεμος ἀνερχομένη Βυζαντίοις πρὸς Καλλατιανούς ... καὶ πρὸς Ἰστριανούς περὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου, ὁ τοῖς Καλλατιανοῖς ὁμορον ἦν, μονοπώλιον τοῦτο διανοουμένων κατασκευάσαι τῶν Καλλατιανῶν.

¹¹¹ Vezi, în acest sens, trei discuții rezumative mai recente (toate cu trimiteri la literatura anterioară) – VINOGRADOV 1997 (*Der Pontos Euxeinos...*), p. 41-44; AVRAM 1999, p. 22-32 (aici 26-32); RUSCU 2002, p. 150-155.

¹¹² Așa numitul „Zagorodnyj chram Chersonesa", construit în secolul VI p. Chr.

¹¹³ SOLOMONIK 1970, p. 427-436 (aici 433-434).

importantă era și cetatea de la limanul Bugului ca intermediară a schimburilor cu stepa scito-sarmatică. Cercetările noastre recente, referitoare la „străinii” din orașele grecești din Scythia și Scythia Minor pe baza izvoarelor epigrafice (până în secolul III p. Chr.)¹¹⁴, au arătat cât se poate de clar că, în perioada preromană, cetățeni din Byzantion sunt atestați exclusiv la Olbia¹¹⁵. Legăturile comerciale strânse dintre cele două centre se păstrează și în primele secole p. Chr., cum reiese din decretul onorific pentru Orontas [Orontes], fiul lui Ababos¹¹⁶, sau din panegiricul în cinstea lui Theokles, fiul lui Satyros¹¹⁷.

La capătul demonstrației noastre, să ne fie îngăduită și o concluzie de ansamblu. În pofida dezbaterei istoriografice îndelungate, inscripția greacă de la Dragomirna nu a putut fi pusă în valoarea pe care o merită ca document istoric. Nu în ultimul rând, din cauza incertitudinii privind locul ei de proveniență. Tocmai de aceea demersul nostru s-a concentrat asupra acestui ultim aspect. Spre deosebire de predecesori, care au atras atenția, mai degrabă, asupra argumentelor care le conveneau și au lăsat în afara discuției detalii nu lipsite de importanță, noi ne-am propus o abordare cât mai complexă. Ca atare, am adus în ecuație toți parametrii pe care i-am considerat cât de cât relevanți la rezolvarea problemei: de la structura inscripției și particularitățile de limbă, până la magistraturile menționate și a datei la care a fost votat decretul; de la sărbătoarea Thargeliilor și războiul *olatic*, până la onomastică și semnele sarmatice; de la momente ale situației internaționale din secolul al III-lea, până la detalii ale localizării orașelor antice de pe litoralul de nord-vest al Mării Negre în epoca modernă. Analiza întreprinsă permite, în opinia noastră, identificarea foarte probabilă a Olbiei ca patrie adoptivă a lui Epicrates. Astfel, pe baza unei documentări mult mai ample, sperăm că am confirmat ipoteza formulată, pentru prima dată, în urmă cu aproape o sută de ani, de O. Fiebiger.

ANEXE

I. *Textul inscripției (apud ISM I 65):*

... ἐπὶ ----- ΙΕΣ. εἰς
 [δ]εκάτη(ι) οἱ σύνεδροι εἰπ[αν. ἐ]-
 πειδὴ πρεσβευτῆς ἀποστ[αλεις]
 Εὐπολις Φιλομήλου εἰς Βυζ[άν]-
 5 τιον καὶ προσταχὴν λαβὼν ἐπ[α]-
 γειν ἀρχιτέκτονα ἐμισθώσ[α]-

¹¹⁴ COJOCARU 2010¹, p. 143–172 (aici tabelul II).

¹¹⁵ Singura excepție ar fi CIRB 17 (Pantikapaion, sfârșitul sec. IV–începutul sec. III a. Chr.): [Τ]εισίας Δηλοπτίχου Βυζάντιος / [ύ]περ τοῦ ἀδελφοῦ Φρασιδήμου Αφροδίτη.

¹¹⁶ IosPE I² 79. Vezi o discuție amănunțită a documentului la COJOCARU 2010², p. 41–56.

¹¹⁷ IosPE I² 40. O interpretare interesantă a documentului oferă, foarte recent, Heinen 2010, p. 9–33 (aici 21–29: 3. *Theokles von Olbia: ein idealer Polisbürger und Freund der Fremder*). La p. 30, autorul publică, pentru prima dată, fotografia inscripției.

- το Ἐπικράτην, ὃς παραγενόμε[ε]-
 νος πολλὰ καὶ λυσιτελεῖ συννετ[ε]-
 λέσατο παρὰ τὰς ἐγδόσεις τῶν
 10 ἔργων, τοῖς τε καιροῖς συμπερι-
 φερόμενος τοῖς κατὰ τὴν πόλιν
 τοὺς μισθοὺς ἐλάμβανεν
 οὓς ὁ δῆμος ἡξίου, πολέμου τε
 προσαγγελθέντος Ὀλατικοῦ
 15 τὰ πρὸς τὸν καιρὸν ἐμπείρως καὶ
 προθύμως παρεσκεύασεν, ὧν ἦν
 χρεῖα, εἰς τε τὸν μετὰ ταῦτα
 χρόνον ἐπιμελητὰς ἐλομένου
 τοῦ δήμου τῶν τειχῶν εἰς ἔτη
 20 δύο, ἐπικληθεὶς ὑπὸ τῶν συνέδρων
 ἐπεστάτησε συμφερόντως, πα-
 ρεπιδημῶν τε ἔτη πλείω ἀνέγκλη-
 τος ὧν διετέλεσεν, καὶ τὰ λοιπὰ εὖ-
 νους ὧν διατελεῖ τῷ δήμῳ, δόξ[αι]
 25 [τ]ῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, ἐπαινέσαι
 [ἀ]ρχιτέκτονα Ἐπικράτην Νικοβούλ[ου]
 [Βυ]ζάντιον ἀρετῆς ἔνεκε καὶ εὖν-
 [οί]ας τῆς εἰς τὴν πόλιν, καὶ στεφ[α]-
 [νῶ]σαι αὐτὸν χρυσῷ στεφάνῳ το[ῖς]
 30 [Θα]ρηγλίοις ἐν τῷ θεάτρῳ· δίδοσ[θαί]
 [δὲ α]ὐτῷ τετάρτῳ σιτηρέσια καὶ μ[ισ]-
 [θόν]· εἶναι δὲ αὐτῷ καὶ ἐκγόνοις προξ[ε]-
 [νίαν], πολιτείαν, εἰσπλουν καὶ ἔκπλου[ν]
 [καὶ ἐ]μ πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀσυλε[ῖ]
 35 [καὶ ἀ]σπονδεῖ καὶ ἔφοδον ἐπὶ τὴν βουλ[ήν]
 [καὶ] τὸν δῆμον μετὰ τὰ ἱερά. Τὸ δὲ ψή-
 [φισ]μα τοῦτο ἀναγραφῆναι εἰς τελαμ[ῶ]-
 [να] λίθινον ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ στ[α]-
 [θῆ]ναι ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος. Τ[ὸ]
 40 [δὲ] ἀνάλωμα τὸ εἰς τὸν τελαμῶνα δ[οῦ]-
 [ναι] τοὺς οἰκονόμους ἀφ' ὧν χειρίζουσ[ιν]
 [αὐτ]οί. καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ ἐπὶ ξέν[ια]
 [εἰς] τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος.

II. *Traducere*:¹¹⁸

„ [- - - - -] (în ziua a z) aceea *synedrii* au prop[us. D]eoarece, trim[is] ca sol
 la Byz[an]tion, Eupolis, fiul lui Philomelos, /⁵ fiind mandatat să ad[u]că un
 arhitect, l-a angaj[a]t pe Epicrates. Acesta, odată sos[i]t, a săvâ[r]șit multe și în
 chip avantajos (pentru comunitate) în ceea ce privește lucrările /¹⁰ concesionate.

¹¹⁸ A se compara cu traducerea mai literară, dar ceva mai puțin exactă, oferită de
 D. M. Pippidi (ISM I, p. 181–182).

Conformându-se împrejurărilor, care erau nefavorabile pentru oraș, a acceptat acele lefuri pe care poporul le-a considerat de cuviință. Războiul *olatic* fiind anunțat, /¹⁵ a pregătit, cu iscusința și zel, acele (măsuri) care erau necesare după împrejurări. După acestea, la un moment dat, poporul trebuind să aleagă supraveghetori ai zidurilor, pe doi /²⁰ ani, fiind invitat (să candideze) de către *synedri*, / a condus (lucrările) cu folos. În timpul sejurului său, mulți ani la rând, a trăit fără reproș și, binevoitor fiind, toate celelalte le săvârșește pentru popor. Să găsească de cuviin[ță] /²⁵ Sfatul și poporul să fie lăudat [a]rhitectul Epicrates, fiul lui Nicoboul[os], (din) [By]zantion, datorită virtuții și a bine[fa]cerilor față de oraș. Și să fie înc[unu]nat acesta cu o cunună de aur, la (sărbătoarea) /³⁰ [Thar]geliilor, în teatru. Să i se de[a] [l]ui, ca celui de al patrulea (*epimelet?*), grâne și l[eafă]. Să aibă, el și urmașii lui, dreptul de prox[enie], cetățenie, de a intra și de a ieș[i] (din port) [și î]n timp de război și în timp de pace, fără represali[i] /³⁵ [și fără un a]cord (prealabil), precum și dreptul de a se prezenta Sfatu[lui și] poporului după (dezbaterea) chestiunilor religioase. Ho[tărâ]rea aceasta să fie scrisă pe o stel[ă] de piatră, prin (grija) arhonților și să fie p[us]ă în sanctuarul lui Apollon. /⁴⁰ Cheltuiala pentru stelă să fie d[ată] de *economi*, din veniturile pe care le mânuie[sc]. Să fie poftit el și la un osp[ăț] (cuvnit oaspeților) în sanctuarul lui Apollon.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM 1999 – A. Avram, *Histoire politique de Callatis aux époques classique et hellénistique*. 1. Depuis la fondation jusque vers le milieu du IIIe s. av. J.-C., în ISM III, 1999, p. 22-32.

BALȘ 1933 – G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București.

BÖTTGER 1995 – B. Böttger, *Griechen am Don. Die Grabungen in Tanais*, în *Archäologischer Anzeiger des DAI*, 1995, H. 1, p. 99-118.

BUSOLT 1920 – G. Busolt, *Griechische Staatskunde*, Bd. I, München.

COJOCARU 2004 – V. Cojocaru, *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI–I a.Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași.

COJOCARU 2010₁ – V. Cojocaru, 'Fremde' in griechischen Städten Skythiens und Kleinskythiens auf Grundlage der epigraphischen Quellen bis zum 3. Jh. n.Chr. Forschungsstand und Perspektive, în A. Coşkun, H. Heinen, S. Pfeiffer (Hgg.), *Identität und Zugehörigkeit im Osten der griechisch-römischen Welt. Aspekte ihrer Repräsentation in Städten, Provinzen und Reichen*, Frankfurt am Main, p. 143-172.

COJOCARU 2010₂ – V. Cojocaru, *Von Byzantion nach Olbia: Zur Proxenie und zu den Außenbeziehungen auf der Grundlage einer Ehreninschrift*, *ArhMold* 32 (2010), p. 41-56.

DETSCHEW 1957 – D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena.

DRAČUK 1975 – V. S. Dračuk, *Sistemy znakov Severnogo Pričernomor'ja: Tamgoobraznye znaki severopontijskoj periferii antičnogo mira pervykh vekov našej èry*, Kiev.

DUBOIS 1996 – L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève.

EHRHARDT 1988 – N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, Teil 1-2², Frankfurt am Main.

FALILEYEV 2007 – A. Falileyev, *Celtic Dacia: Celtic Linguistic Evidence from Dacia and Scythia Minor*, Aberystwyth, 2007.

FIEBIGER 1911 – O. Fiebiger, *Zur Geschichte der Bastarnen im zweiten vorchristlichen Jahrhundert*, JÖAI 14 (Beibl.) (1911), p. 61-76.

FIEBIGER, SCHMIDT 1917 – O. Fiebiger, L. Schmidt, *Inscriptensammlung zur Geschichte der Ostgermanen* (Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Klasse Denkschriften, 60. Band, 3. Abhandlung), Viena, 1917.

GIURESCU 1925 – C.C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldovie* (1633), în *Mélanges de l'école roumaine en France*, I, p. 279-330.

GOROVEI 1997 – Șt. S. Gorovei, *Neamul mitropolitului Anastasie Crimca*. Noi precizări, *Arhiva genealogica* IV(IX)/1-2 (1997), p. 119-124.

HEINEN 2010 – H. Heinen, *Repräsentation von Identität und Zugehörigkeit: eine Einführung*, în: A. Coșkun, H. Heinen, S. Pfeiffer (Hrsg.), *Identität und Zugehörigkeit ...*, p. 9–33.

HELLMANN 1999 – M.-Ch. Hellmann, *Choix d'inscriptions architecturales grecques*, Lyon.

IVANTCHIK 2007 – A. Ivantchik, *Une nouvelle proxénie d'Olbia et les relations des cités grecques avec le royaume scythe de Skilouros*, în A. Bresson [et al.] (éd.), *Une Koinè pontique: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la mer Noire* (VIIe s. a.C. – III s. p.C.), Bordeaux, p. 99-110.

JAJLENKO 1985 – V. P. Jajlenko, *Materialy k „Korpusu lapidarnych nadpisej Ol'vii, în Ėpigrafičeskie pamjatniki drevnej Maloj Azii i antičnogo Severnogo i Zapadnogo Pričernomor'ja kak istoričeskij i lingvističeskij istočnik*, Moscova, p. 161-237.

KEIL 1896 – B. Keil, Ὀλας, *Hermes* 31 (1896), p. 472-476.

KOZAK 1903 – E. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*. Epigraphische Beiträge zur Quellenkunde der Landes- und Kirchengeschichte, Viena.

LAMBRINO 1950 – S. Lambrino, *Le décret en l'honneur de l'architecte Épocratès*, în *Miscelânea de filologia, literatura e história cultural à memória de Francisco Adolfo Coelho* [1847–1919], Vol. 2, Lisabona, p. 169-177.

LAMBRINO 1958 – S. Lambrino, *Tomes, cité gréco-gète, chez Ovide*, în N. I. Herescu [et al.] (éd.), *Ovidiana. Recherches sur Ovide*, Paris, p. 379-390.

LATYŠEV 1887 – V. V. Latyšev, *Issledovanija ob istorii i gosudarstvennom stroe goroda Ol'vii*, St. Petersburg.

LATYŠEV 1909 – V. V. Latyšev, *O kalendarjach Ol'vii, Tiry i Chersonesa Tavričeskogo*, în V. V. Latyšev, Ποντική. *Sbornik naučnych i kritičeskich stat'ej po istorii, archeologii, geografii i ėpigrafičeskoj Skifii, Kavkaza i grečeskich kolonij na poberež'jach Černogo Morja*, St. Petersburg, p. 25-42.

MAIER 1959 – F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*. Erster Teil: Texte und Kommentare, Heidelberg.

MORETTI 1976 – L. Moretti, *Iscrizioni storiche ellenistiche*, Vol. II, Firenze.

NAWOTKA 1999 – K. Nawotka, *Boule and demos in Miletus and its Pontic colonies from Classical Age until third century A.D.*, Wrocław.

NECULCE 1982 – I. Neculce, *Opere*. *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București.

PARŠIKOV 1965 – A.E. Paršikov, *Proischoždenie dekreta v čest' Ėpikrata, syna Nikobula*, în *Kratkie soobščeniya Odesskogo archeologičeskogo mueja za 1963 g.*, Odessa, p. 173-179.

PĂCURARIU 1996 – M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București.

PÂRVAN 1923 – V. Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, ARBSI 10 (1923), p. 23-47.

PÂRVAN 1925 – V. Pârvan, *Fouilles d'Histria*. *Inscriptions: troisième série: 1923–1924*, Dacia 2 (1925), p. 198-248.

PICK 1898 – B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*. *Dacien und Moesien*, Bd. I, 1, Berlin.

PIPPIDI 1956 – D.M. Pippidi, *Die Herkunft des Beschlusses zu Ehren des Epikrates, Sohnes des Nikoboulos* (Syll.³ 707), JÖAI 43 (Beibl.) (1956), p. 63-75.

PIPPIDI 1959 – D. M. Pippidi, *Zur Geschichte Histrias im 3. bis 2. Jh. v. u. Z.*, Klio 37 (1959), p. 119-134.

PIPPIDI 1962 – D.M. Pippidi, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte Histrias in hellenistischer und römischer Zeit*, Berlin: *Histria und Kallatis im 3. und 2. Jh. v. u. Z.*, p. 11-34; *Die Herkunft des Beschlusses zu Ehren des Epikrates, Sohn des Nikoboulos* (Syll.³ 707), p. 51-59.

PIPPIDI 1967 – D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București.

PORCESCU 1974 – S. Porcescu, *Mănăstirea Dragomirna, în Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași.

ROBERT 1932 – L. Robert, *Epigraphica. IX. Pierres errantes*, RÉG 45 (1932), p. 199-203.

ROBERT 1939 – L. Robert, *Hellenica XIV: Pierres errantes*, RPh 65 (1939), p. 181-198.

ROBERT 1964 – L. Robert, *Nouvelles inscriptions de Sardes*, Paris.

ROBERT 1966 – L. Robert, *Pierres errantes, muséographie et onomastique*, Berytus 16 (1966), p. 5-39.

ROBERT 1973 – L. Robert, *De Cilicie à Messine et à Plymouth avec deux inscriptions grecques errantes*, JS, Juillet-septembre 1973, p. 162-211.

ROBERT 2007 – L. Robert, *Inscriptions de Théangéla en Carie*, în idem, *Choix d'écrits*, éd. par D. Rousset, Paris, p. 429-499.

ROBERT 1953 – J. & L. Robert, *Bulletin Épigraphique*, RÉG 66 (1953).

RODES, LEWIS 1997 – P. J. Rodes, D. M. Lewis, *The Decrees of the Greek States*, Oxford, 1997.

ROMSTORFER 1899 – K. U. Romstorfer, *Bildende Kunst*, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild: Bukowina*, Viena, p. 409-458.

ROSTOVZEFF 1989 – M.I. Rostovtzeff, *Histoire économique et sociale du monde hellénistique*, traduit de l'anglais par O. Demange, introduction, chronologie, bibliographie établie par J. Andreau, Paris.

RUSCU 2002 – L. Rusc, *Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre*, Cluj-Napoca.

RUSJAEVA 1999 – A. S. Rusjaeva, *Obyčai i nravy ol'viopolitov. § 2. Religioznye prazdnestva*, în S. D. Kryžickij et al., *Ol'vija. Antičnoe gosudarstvo v Severnom Pričernomor'e*, Kiev, p. 555-570.

SOLOMONIK 1959 – Ė. I. Solomonik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pričernomor'ja*, Kiev.

SOLOMONIK 1970 – Ė. I. Solomonik, *Novye dannye o sovjazjach Ol'vii s Istriiej*, Klio 52 (1970), p. 427-436.

SOLOMONIK 1980 – Ė. I. Solomonik, *Plita iz Dragomirny*, în *Tezisy dokladov Vsesojuznoj naučnoj konferencii „Problemy antičnoj istorii i klassičeskoj filologii”*, Charkov, p. 60-61.

SOLOMONIK 1983 – Ė. I. Solomonik, *Neskol'ko pamjatnikov s sarmatskimi znakami*, în T. N. Vysotskaja (ed.), *Naselenie i kul'tura Kryma v pervoe veka n. ė. Sbornik naučnych trudov*, Kiev, p. 80-95.

TOCILESCU 1887 – G. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, în *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*, 11, Viena, p. 19-70.

TUNKINA 2002 – I. V. Tunkina, *Russkaja nauka o klassičeskich drevnostjach juga Rossii (XVIII–seredina XIX v.)*, St. Petersburg.

VÂLSAN 1926 – G. Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, București.

VINOGRADOV 1989 – Ju. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija Ol'vijskogo polisa VII-I vv. do n.ĕ. Istoriko-ĕpigrafičeskoe issledovanie*, Moscova.

VINOGRADOV 1991 – Ju. G. Vinogradov, *Fanagorijskie naĕmniki*, VDI 4 (1991), p. 14-33.

VINOGRADOV 1997 - Ju. G. Vinogradov, *Pontische Studien Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, hrg. in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz, 1997/PS/: *Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und die Epigraphik*, p. 1-73; *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, p. 74-99.

VINOGRADOV 1999 - Ju. G. Vinogradov, *Istrija, Tira i Nikonij, pokinutyj i vrozroždennyj*, NE 16 (1999), p. 50-71.

VINOGRADOV, KARYŠKOVSKIJ 1984 - Ju. G. Vinogradov, P. O. Karyškovskij, *Recenzie la ISM I, VDI 3* (1984), p. 174-183.

VINOGRADOV, KARYŠKOVSKIJ 1997 - Ju. G. Vinogradov, P. O. Karyškovskij, *Kallinikos, Sohn des Euxenos: Probleme der politischen sowie der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Olbias in der zweiten Hälfte des IV. Jahrhundert v.Chr.*, în PS, 1997, p. 276-322.

VINOGRADOV, WÖRRLE 1992 - Yu. G. Vinogradov, M. Wörrle, *Die Söldner von Phanagoreia*, Chiron 22 (1992), p. 159-170.

VINOGRADOV, KRYŽICKIJ 1995 - Ju. G. Vinogradov, S. D. Kryžickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden.